

kegyesen megengedik nekik, hogy ráhúzzanak még négyet-hatot. Náluk ez jórészt a gyárkapun belül történik, nálunk meg a második gazdaság liberális paradicsomában. És aztán persze megkapják, hogy az első nyolc órában lusták.

A sztrájkok, a szabad szakszervezetek talán Lengyelországban is kikényszerítik a régóta esedékes, 68-as típusú gazdasági reformot. Nálunk ez felében-negyedében megvalósult, s már ennyi is sokat segített. De nem kéne az egész? S az önálló vállalatnak nem a független szakszervezet-e a természetes partnere?

KIS JÁNOS, FILOZÓFUS :

— *Szerinted mit történik Lengyelországban?*

Két kibékíthetetlenül ellentétes törekvés között született kompromisszum. Az egyik fél a rendszer pluralizálását követelte, a másik azon volt, hogy fenntartsa az egyközpontú, állampárt-rendszerű politikai berendezkedést. Hogy egyáltalán sor kerülhetett valamilyen megegyezésre, az a munkásmozgalom erején és fegyelmezettségén múlt. A kormányzat aligha ismerte volna el a független szakszervezeteket, ha nem állítják a legvégső alternatíva elé: vagy enged, vagy a katasztrófát választja. Másfelől ahhoz, hogy képes legyen engedni, olyan alkut kellett ajánlani neki, amelyet elfogadhat anélkül, hogy belülről összeomolna vagy kívülről megdöntenek. Ha a munkások, mondjuk, az állam és a párt elválasztását követelik, a kormányzat számára nem maradt volna más, mint a katasztrófa-politika.

— *Egységes tömb-e a hatalom oldala?*

Augusztus vége óta több hullámban hajtottak végre tisztogatásokat a pártvezetésben. Lehet, hogy az áldozatok csupán bűnbakok, lehet, hogy valódi hatalmi harcban

maradtak alul. Az új vezetés mindenesetre szünet nélkül a párt és az állam megújulásáról beszél. De annak semmi jele, hogy akár egy Nagy Imre-stílusú revizionista, akár egy Dubcek-stílusú reformer kerekedett volna felül. Nem mintha azt gondolnám, hogy a kompromisszum tartós fennmaradásához revizionista vagy reformista vezetőkre volna szükség, akik magukévá teszik a munkások céljait. Inkább reálpolitikusokra van szükség, akik tisztában vannak vele, hogy mit kíván a kormányzat érdeke egy olyan helyzetben, amelyben társadalmi ellenzékét nem tudja manipulációval és korlátozott represszióval felszámolni.

— *De vajon tartós lehet-e a kompromisszum a két fél között?*

Mint statikus állapot, azt hiszem, nem. Az augusztus végén kötött megállapodások nem teremtettek konszenzust a két fél között. Hogy mi lesz az egyezés sorsa, azt harc fogja eldönteni, hatalmi harc. A kérdés az, hogy közben mindkét oldalon megmarad-e a készség új és új — ideiglenes — kompromisszumok elfogadására. Hadd mondjak egy példát. A gdanski egyezmény tartalmaz egy olyan paragrafust, hogy módosítani fogják a cenzúra-törvényt. Valószínűleg meg is teszik. A hivatalos sajtót ettől még nagyon jól kézben lehet tartani — végül is, Magyarországon nincs intézményesített, előzetes cenzúra, az újságírók és a szerkesztők mégis jól tudják, hol van szabadságuk határa. Csakhogy a kormány arra is ígéretet tett, hogy a független szakszervezetek saját kiadványokat jelentethetnek meg. Ezeket az államigazgatás hierarchikus csatornáin keresztül nem lehet majd ellenőrizni. A kormányzat tehát új döntés elé fog kerülni: megtűri-e a szakszervezeti sajtó nagyobb szabadságát, vagy megpróbál odacsapni. Ha tűr, akkor a hivatalos sajtó is növelheti a nyomást a nagyobb szabadság érdekében, hiszen elég kellemetlen lehet bértollnoknak lenni egy olyan országban, ahol valódi újságírók is vannak. Másfelől a szakszervezeteknek is minden pillanatban el kell dönteniük, hogy meddig mennek el nagyobb függetlenségük kihasználásában.

A példa, úgy gondolom, általánosítható. Furcsa volna,

ha a munkások győzelmei nem hoznának mozgásba más társadalmi csoportokat. Máris látjuk: az egyetemisták önálló diákszervezeteket, az írók publikációs szabadságot, az egyetemi és akadémiai testületek autonómiát és beleszólást követelnek maguknak. Így hát nem lehetetlen, hogy a folyamat mégiscsak ellenőrizhetetlenné válik. De nem hinném, hogy a konfliktus dinamikus volta mindjárt a katasztrófa elkerülhetetlenségét is jelenti. Jó dolog, ha a mozgalom újabb és újabb rétegekre terjed át, ha új és új rétegek jutnak a szervezethez olyan fokára, mint a munkásosztály. Veszélyessé akkor válik a helyzet, ha a kormányzat közben nem tudja megőrizni a saját apparátusa fölötti hatalmát, ha a funkcionáriusok nem kapnak egyértelmű utasításokat és — mivel egyre kevésbé bíznak benne, hogy a jelenlegi vezetés sokáig húzza — « helyezkedni » kezdenek. Tehát úgy gondolom, a kritikus kérdés az, hogy a pártvezetés elég erős lesz-e ahhoz, hogy elvegye a funkcionáriusok kedvét az ingadozástól, miközben a társadalmi mozgalom megy előre.

— *Feltételezve egy ilyen fékezett dinamika lehetőségét, hova tart ez?*

Ha a hatalom nem omlik össze, ami a Szovjetunió katonai beavatkozásának esélyét is csökkenti, akkor — úgy képelem — valami ahhoz hasonló fog végbemenni Lengyelországban, ami Spanyolországban történt Franco életének utolsó 10-15 évében. Kialakulnak és részben megtűrtté, részben törvényesen is elismertté válnak a politikai pluralizmus elemei, miközben a rendszer legfontosabb intézményei érintetlenek maradnak. Lengyelország politikai rendszere szovjet típusúból valami olyasmivé alakul át, amilyenek a megállapodott autoritárius rendszerek. A párt megmarad legfőbb kormányzati szervezetnek és fenntartja hierarchikus kontrollját egy sor területen, más területekről azonban részben de facto, részben de jure is visszavonul.

— *Szedjük sorba a tanulságokat.*

A legfőbb tanulság számomra az, hogy lehetséges egy

szovjet rendszerű országban radikális tömegmozgalom, amelynek résztvevői korlátozott célokat tűznek maguk elé és szigorúan betartják a maguk elé állított határokat. Aminek szükséges feltétele, hogy a mozgalom rendelkezék a szervezettségnek legalább elemi formáival, hogy résztvevői képesek legyenek kollektíven kontrollálni magatartásukat.

Egy másik fontos tanulsága a történeteknek, hogy ha a tömegmozgalom képes komoly társadalmi erőket felsorakoztatni korlátozott céljai mögött, akkor a kormányzat nem okvetlenül a mindkét fél számára legkedvezőtlenebb megoldást választja, nem az erőszakos leszámolást, hanem, mint kisebbik rosszat, elfogadhat valamilyen kompromisszumot a vele szemben álló erőekkel.

Végül az is bebizonyosodott, hogy lehetséges olyan nyílt társadalmi konfliktus a Szovjetunió befolyási övezetében, amelynek során egy ország politikai berendezkedése különbözni kezd a Szovjetunióétól, anélkül, hogy ez okvetlenül kiprovokálná a Szovjetunió fegyveres beavatkozását.

— *És milyen tanulságok adódnak egy magyar ellenzéki számára?*

Legszívesebben azt mondanám: ami lehetséges volt Lengyelországban, miért ne volna lehetséges Magyarországon is? Azt hiszem, valóban lehetséges. Ha Magyarországon létrejön egy korlátolt célokért küzdő tömegmozgalom, akkor elképzelhető, hogy a magyar kormányzat éppúgy a kompromisszumok útját választja, mint a lengyel, s a Szovjetunió vezetői ezt éppúgy tudomásul veszik, mint a lengyel esetben. Csakhogy végtelenül távol vagyunk attól, hogy ez a *ha* teljesüljön. Közhely, hogy sem a társadalomlélektani, sem a szervezeti feltételek nincsenek adva ahhoz, hogy a közeljövőben valamilyen lengyel stílusú tömegmozgalom bontakozzék ki nálunk is. Az ellenzékieknek Magyarországon jóval alacsonyabb szintű problémákkal kell megküzdeniük, mint Lengyelországban.

— *Vannak, akik ezt fordítva látják. Szerintük csak a katasztrofális lengyel gazdasági helyzet az oka az ottani*

tömegmozgalomnak. Az ilyen álláspont mögött kimondatlanul az a vélemény húzódik meg, hogy a tömegek és ellenzékiek nyílt fellépése nélkül is vezet út a demokratizációhoz.

Szovjet Kelet-Európa eddigi történetében kétféle kísérlet volt, amelynek szószólói azt ígérték, hogy az eredmény valamilyen független, demokratikus rendszer lesz. Az egyiknek klasszikus példája a magyar 56 és a csehszlovák 68. Nem hinném, hogy bárki is komolyan gondolná, hogy amíg a Szovjetunió vitathatatlan vezető hatalom a kelet-európai térségben, addig a magyar 56 és a csehszlovák 68 megismétlődhet happy-enddel is.

A másik változat az olyan felülről adagolt reformok sorozata, amilyen az 1968 körüli magyar gazdasági reform volt, kulturális és politikai kísérőjelenségeivel. Ezek nem hívnak ki szovjet katonai beavatkozást, de bármikor visszafordíthatók. Azok az elemek, amelyek a reform radikális folytatása mellett vannak, nem rendelkeznek önálló pozíciókkal, amelyekre támaszkodva megvédhetnék az elért vívmányokat és a kormányzat ellenállásával szemben is új engedményeket kényszerítenének ki.

Tehát azt gondolom, hogy a mai Kelet-Európában a demokrácia felé való közelítés útja a két történelmi zsákutca között vezet: sem a rendszer autoritásának teljes kétségbevonása, sem felülről bevezetett reformok hálás tudomásulvétele. Hanem olyan korlátozott átalakulások, amelyek mögött a hatalomtól független, önállóan szervezett erők állnak. Ez a lengyel ellenzék taktikai programja 1976 óta, és ez a program válik ma valóra Lengyelországban.

Persze ebből nem következik, hogy a dolog Magyarországon is aktuális. Kétségtelen tény, hogy az 56 utáni lengyel politika kudarcok sorozata volt, a magyar pedig sikersorozat. Magyarországon a kormányzat a 60-as évek óta viszonylag folyamatosan biztosítani tudta az életszínvonal lassú emelkedését vagy legalább stagnálását s a magánemberi létezés minimális feltételeit. Nincs olyan közvélemény-alkotó társadalmi csoport, amely mint csoport teljesen kisémmizett volna. Érthető, hogy éppen

Magyarországon a legszilárdabb az a közmegegyezés, hogy megéri lemondani a politika aktív befolyásolásáról, mert cserében sokkal kézzelfoghatóbb előnyökhöz lehet jutni, mint amit a — különben is igen kockázatos — politikai harc ígér.

De meddig lesz a kormányzat abban a szerencsés helyzetben, hogy minden nagyobb közvélemény-alkotó csoportot ki tud elégíteni? A hatvanas években és a hetvenes évek elején páratlanul kedvező feltételek között politizálhatott. De nincs olyan játékos, akinek mindig jó lapokat osztanak. Az a viszonylag kiegyensúlyozott fejlődés, amely a 70-es évek első harmadáig jellemezte a magyar gazdaságot, nyilvánvalóan végéhez ért. Számítani kell rá, hogy növekszik a megrázkódtatás-szerű gazdasági változások gyakorisága. S vele a lakosság készsége is, hogy változtasson a politikához való viszonyán. És nemcsak a gazdasági viszonyok romlása hozhatja mozgásba az embereket. Romlik a hangulat a határon túli magyar kisebbségek sorsa miatt is. Egyre kevesebben hiszik, hogy a kormány tenni fog valamit a romániai és szlovákiai magyar kisebbségért. A Szovjetunió afganisztáni kalandja külső függésünk veszélyeire döböntett rá sokakat. Az egyházakban is az erjedés jelei mutatkoznak... A magyar kormányzat ügyesen bánt a társadalommal, amíg elég volt, hogy nem akar konfliktusokat provokálni. Ebben más, mint a lengyel. De ha a konfliktusok maguktól is beérnek, akkor ki fog derülni, hogy az előnye minimális a két kormányzatnak ahhoz a közös szervi bajához képest, hogy egyik sem demokratikus. Minden rendszerben keletkeznek előbb-utóbb társadalmi konfliktusok, de csak a demokratikus rendszerek tudják konfliktusaikat válság nélkül megoldani.

A válság alakulását a magyar ellenzék kis csoportjai nem igen tudják befolyásolni. Társadalmi hatásuk jelenleg csekély. Nem igen megy túl az értelmiségen, azon belül is inkább a marginálisabb helyzetű vagy alkatú egyénekre terjed ki. De az is a közelgő válság tüneteire tartozik, hogy ezen a körön belül az ellenzék hatása érezhetően növekszik. Ma jóval többen hajlandók aktívan résztvenni olyan megmozdulásokban, amelyeket ellenzékiek kezde-

ményeznek és amelyek a hivatalos kereteken kívül zajlanak le, mint két-három évvel ezelőtt. Az is vitathatatlan, hogy növekszik az ellenzék szervezettsége. A korábbi amorf állapothoz képest a magyar ellenzék mai állapota igazán struktúrálnak mondható.

És ha megnézzük, mit csinálnak azok a kis csoportok, amelyek a magyar ellenzéknek teszik, azt látjuk, hogy kicsiben valami olyasmit, amit a lengyelek nagyban. Olyan helyzeteket teremtenek, amelyekben a kormánynak vá-
iasztania kell: vagy mozgósítja velük szemben az erőszak-szervezeteket, vagy beéri enyhébben adagolt megtorló intézkedésekkel, ami egy szovjet rendszerű országban egyenértékű azzal, hogy megtűri őket.